

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(436+450)"15/17":272(497.4)

Prejeto: 3. 10. 2011

Odsevi habsburško-beneških odnosov v Cerkvi zgodnjega novega veka na Slovenskem

LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC

doc. dr., višja svetovalka – arhivistka

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI–1000 Ljubljana

e-pošta: lilijana.znidarsic@gov.si

IZVLEČEK

Prispevek kaže nekatere sledove in vplive pretežno napetih habsburško–beneških odnosov v zgodnjem novejši Cerkvi na Slovenskem, s čimer je mišljena zlasti Cerkev na Kranjskem, na Spodnjem Štajerskem in Koroškem ter na Goriškem v obdobju od 16. do srede 18. stoletja. Jubilant tokratnih »Arhivov«, France Martin Dolinar, je že večkrat pisal o pomenu odnosov med Habsburžani – deželnimi knezi naštetih dežel, povezanih v Notranjo Avstrijo – in Beneško republiko, po letu 1420 domovino oglejskih patriarhov, nosilcev škofovske oblasti na dobršnem delu notranjeavstrijskega ozemlja. Na Dolinarjeva dognanja v marsičem oprti članek skuša problematiko podrobneje razčleniti, pri čemer se kot najpomembnejša posledica habsburško–beneških trenj kaže na račun patriarhov okrepljena vloga graških oziroma dunajskih nuncijev, oglejskih arhidiaconov, pa tudi škofov s sedeži na notranjeavstrijskih tleh.

KLJUČNE BESEDE: Habsburžani, Beneška republika, Katoliška cerkev, zgodnji novi vek, Notranja Avstrija, oglejski patriarhat, papeški nunciji, arhidiaconi

ABSTRACT

HABSBURG-VENETIAN RELATIONS REFLECTED IN THE SLOVENIAN CHURCH IN EARLY MODERN TIMES

The article points out some of the traces and influences of the predominantly strained Habsburg-Venetian relations in the early modern Church in Slovenia, i. e. the Church in Carniola, Lower Styria, Lower Carinthia, and the Gorica region from the 16th to the mid-18th century. France Martin Dolinar, whose jubilee the present issue of *Arhivi* is celebrating, often wrote about the importance of the relations between the Habsburgs – provincial princes of the above-mentioned Inner Austrian regions – and the Republic of Venice. In 1420, the latter became the homeland of the Patriarchs of Aquileia, under whose episcopal jurisdiction a considerable part of the Inner Austrian territory belonged. Based on several of Dolinar's findings, the article aims to provide a more detailed analysis of the issue. The most tangible result of the Habsburg-Venetian tensions was the strengthening of the role of the Graz nunciature and, after 1622, the nunciature of Vienna, as well as of the Aquileian archdeacons and of the Inner Austrian bishops.

KEY WORDS: the Habsburgs, Republic of Venice, Catholic Church, early modern times, Inner Austria, Patriarchate of Aquileia, Apostolic nunciature, archdeacons

Arhivist in zgodovinar, ki zgodovinopisna vprašanja rešuje ob arhivskem gradivu, je pogosto v skušnjavi, da bi se zaradi truda pri iskanju, branju in razumevanju virov zaprl v ozke krajevne in vsebinske okvire. Za kaj vse utegne pri tem prikrajšati sebe in zgodovinopisje, kaže bogati opus Franceta Martina Dolinarja. Z drobnim prispevkom, v znatni meri naslonjenim na njegove študije, se želim slavljencu zahvaliti prav za širino, s katero se loteva in z nami deli znanje o (cerkveni) zgodovini.

Kako pomembni so bili odnosi med Habsburžani in Benečani za Cerkev večjega dela današnjega slovenskega ozemlja v zgodnjem novem veku, je profesor Dolinar opozoril ob različnih priložnostih.¹ Več njegovih ugotovitev in poudarkov vsebuje tudi moje besedilo, ki pa skuša biti obenem majhen korak naprej. Od beneške zasedbe svetne posesti oglejskih patriarhov leta 1420 večidel neprijazni in včasih odkrito sovražni odnosi med sosedama – habsburško Notranjo Avstrijo in Beneško republiko –² so zaznamovali predvsem notranjeavstrijsko Cerkev, v prvi vrsti Cerkev na (ožjem) Kranjskem, Spodnjem Štajerskem in Koroškem ter po letu 1500 na Goriškem.³ Dolga tri stoletja, do srede 18. stoletja, so namreč našeta območja upravljali škofje, ki so kot »državljaniki« pripadali dvema različnima entitetama: patriarhi s sedežem v furlanskem Vidmu Benetkam, škofje v Trstu in po letu 1463 škofje v Ljubljani pa Kranjski oziroma Notranji Avstriji kot delu Svetega rimskega cesarstva.⁴ Habsburžani, deželni knezi in največkrat hkrati cesarji, so v teh stoletjih zaman upali, da bodo Benečane izrinili iz Furlanije in obnovili vpliv na imenovanje patriarhov. Izjalovili so se tudi njihovi načrti, da bi južno od Drave poleg ljubljanske nastala še kakšna škofija, s katero bi avstrijski del patriarhata še bolj skrčili ali ga od Ogleja v celoti odtrgali.⁵ Resnici na ljubo je treba povedati, da habsburško-

beneški odnosi niso bili ves čas slabi. V sedemdesetih letih 15. stoletja so siceršnja antagonist k vsaj občasnemu sodelovanju spodbudili turški vpadi.⁶ Po drugi strani sta se tekmeča leta 1463 zapletla v oborožen spopad zaradi trgovinske konkurence med Trstom ter Piranom, Koprom in Miljami.⁷ Nihanja so se nadaljevala tudi po letu 1500, pri tem pa so navzkrižja, ki jih je neposredneje občutila Cerkev, temeljila predvsem na cerkvenopolitičnih ambicijah habsburških in beneških oblasti. V duhu t. i. državnega cerkvenstva⁸ je šlo pač obema stranema za »udomačitev« in čim popolnejši nadzor nad cerkvenimi institucijami, delujočimi na njenem ozemlju.

V Cerkev preučevanega prostora in časa sta izraziteje posegla dva, s habsburško-beneškimi odnosi povezana »dogodka«, in sicer t. i. prva avstrijsko-beneška vojna v letih 1508–1516 in zaradi nasledstva v vojvodini Mantova zaostreni spor ob koncu dvajsetih let 17. stoletja.⁹ Ena vidnejših posledic prvega je bila, da oglejski patriarhi niso mogli osebno vizitirati habsburškega dela svoje škofije. Tega sicer niso počeli niti v drugi polovici 15. stoletja, čeprav so tisti čas škofove k vizitiranju spodbujali vsesplošni pozivi k cerkveni prenovi.¹⁰ V imenu takratnih patriarhov so vizitacije praviloma opravljali generalni vikarji, razlog pa je tičal predvsem v tem, da so se zaradi protiturškega angažmaja in raznih opravkov patriarhi mudili večinoma zunaj patriarhata.¹¹ Posebne okoliščine so kajpak vladale med letoma 1508 in 1516; avstrijsko-beneško vojskovanje je patriarha Domenica Grimanija denimo prisililo, da je za opravljanje škofovskih opravil »na terenu« leta 1511 pooblastil lavantinskega škofa Lenarta Peurla, podanika Habsburžanov.¹² Da ti na svojem ozemlju ne bodo kar tako trpeli tujih škofov, sploh pa ne iz patriciata Serenissime izhajajočih patriarhov, je postalo jasno kmalu po koncu omenjene vojne. Župnije v cesarskem, habsburškem delu je v skoraj dve stoletji in pol dolgem obdobju – do ukinitve patriarhata leta 1749 – uspelo vizitirati le

¹ Po letu 2000 v vsaj treh razpravah: Dolinar: Oglejski patriarhat, str. 69–79; Dolinar: Prizadevanje, str. 21–26; Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 16–21.

² Trebbi: *Il Friuli*, str. 23; Frankl: Aquileia, str. 45.

³ Prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 112, 118 (karti s prikazom političnoupjavne razdelitve v 16. in 17. oziroma v 18. stoletju). Glede pojma Notranja Avstrija prav tam, str. 113 (komentar h karti »Habsburška posest med l. 1526 in 1699«).

⁴ *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 100, 116 (karti s prikazom cerkvenoupjavne ureditve po ustanovitvi ljubljanske škofije leta 1461 oziroma v drugi polovici 16. stoletja). Prvi ljubljanski škof Sigmund Žiga Lamberg je bil za škofa potrjen 6. junija 1463 – Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 32.

⁵ Dolinar: Oglejski patriarhat, str. 72–79; Dolinar: Prizadevanje, str. 22–26. Prim. Lavrič: Stembergov poskus, str. 79–82; Dolinar: Prizadevanja, str. 16–17.

⁶ Pust: Vpliv, str. 180.

⁷ Štih – Simoniti – Vodopivec: *Slovenska zgodovina*, str. 120–121.

⁸ O »državnem cerkvenstvu« (nem. Staatskirchentum) več Dolinar: Jožefinci, str. 46, op. 1.

⁹ Trebbi: *Il Friuli*, str. 23, 273; Štih – Simoniti – Vodopivec: *Slovenska zgodovina*, str. 129–130 (o »prvi avstrijsko-beneški vojni«).

¹⁰ Smolinsky: *Kirchengeschichte*, str. 12–14.

¹¹ Predvsem v Rimu in Benetkah – Frankl: Aquileia, str. 45. O vizitacijah oglejskih generalnih vikarjev (in spiritualibus) Gruden: *Cerkvene razmere*, str. 73–75, 142–146; Höfler: Potovanja, str. 189–203; Santonino: *Popolni dnevniki*.

¹² Hutz: *Weiberegister*, str. XV.

enemu patriarhu, a še ta je na avstrijska tla leta 1593 stopil kot apostolski vizitator. Gre za obnovi katolištva zavezanega Francesca Barbaro, ki je Cerkev »a parte Imperii« vizitiral po pooblastilu papeža Klementa VIII. in čigar projekt so v želji po učinkovitejšem protiprotetantizmu podprli predstavniki obeh, cerkvene (papeške in oglejske) in svetne (avstrijske) oblasti.¹³ Pred Francescom Barbaro je smel v začetku osemdesetih let 16. stoletja dele habsburškega teritorija vizitirati oglejski generalni vikar Pavel Bizancij,¹⁴ leta 1628 pa so se vizitatorjem iz Ogleja, torej ne samo patriarhom, vrata tesno zaprla.

Preden se posvetimo vprašanju, kaj se je takrat zgodilo in kdo je od tedaj skrbel za uresničevanje škofovskih pristojnosti na avstrijskem ozemlju, si na kratko oglejmo, kako se je katoliški državni vrh odzval na širjenje protestantizma v 16. stoletju. Katoliško opredeljeni habsburški vladarji so se namreč pri protireformaciji tudi sami opazno angažirali in v svojih deželah ukazali nekaj vizitacij ali dali pobudo zanje. Iz klerikov in laikov sestavljeni deželno knežji komisiji sta župnije in samostane na Štajerskem obiskali na primer v letih 1528 in 1544–1545.¹⁵ Vsaj načelno dobre odnose med Dunajem in Oglejem leta 1528 kaže naročilo nadvojvode in kralja Ferdinanda I., naj nihče, pa naj bo duhovnega ali svetnega stanu, ne ovira jurisdikcije patriarha in njegovih arhidiakonov in se ji ne upira. Pri tem je Ferdinand patriarha imenoval celo »naš oglejski prijatelj«, »vnser(n) freundt von Agla«.¹⁶ Prav takšnih vizitacij pozneje ni bilo; nad vizitacijama štajerskih samostanov leta 1581 in dela Goriške z Vipavo leto pozneje je že bedel v Gradcu nastanjeni nuncij, seveda pa brez sodelovanja takratnega deželnega kneza, nadvojvode Karla, tovrstnih akcij ne bi bilo.¹⁷ Nihanja v odnosih deželni knez – patriarh so se kazala tudi na sinodah, duhovniških shodih, ki naj bi se jih udeleževala duhovščina ne glede na deželno oziroma državno pripadnost. Leta 1584 je na škofijsko sinodo v beneški Videm (Udine) prišlo kar precej habsburških duhovnikov,¹⁸ na poznejših shodih zunaj avstrijskih meja pa jih zaradi deželno knežjih prepovedi ne bi opazili tako zlahka. Leta 1596 se provincialne sinode v Vidmu, na kateri so bili slovesno razglašeni odloki tridentinskega kon-

cila, denimo ni udeležil oglejski metropoliji podrejeni škof v Trstu.¹⁹ Župnije tržaške škofije so se večidel razprostirale na Kranjskem in Goriškem, habsburškim deželnim knezom pa so tržaški škofje navsezadnje dolgovali svoj škofovski položaj.²⁰ Kar zadeva duhovščino »a parte Imperii«, se je ta z dovoljenjem Karlovega naslednika nadvojvode Ferdinanda II. v večjem številu zbrala šele leta 1602 v habsburški Gorici.²¹ Šele tu sprejete konstitucije v duhu Tridentinuma so lahko obveljale tudi za duhovnike z avstrijske strani patriarhata. Sicer pa so objavo tridentinskih sklepov Habsburžani zavrnilo že leta 1565 na škofijski sinodi v Ogleju, kamor je svoje odposlanke poslal nadvojvoda Karel.²² Čeprav je prihod Primoža Trubarja v Gorico (1563) nadvojvodo in patriarha zbližal, se je njuno zavezanostvito kmalu skrhalo. Sum, da je želel patriarh z oglejsko sinodo okrepiti predvsem svoj vpliv, je povečevala patriarhova zahteva po vrnitvi mesta Oglej in posesti, ki so jo Avstrijci zasedli dobro desetletje prej (1542).²³ Močnejše od strahu pred protestantizmom je bilo pač nezaupanje, rojeno iz bojazni pred (z)manjšanjem lastne moči in avtoritete.

In zdaj nekaj besed o dekretu iz prve polovice februarja 1628, s katerim je Ferdinand II., od leta 1619 tudi cesar Svetega rimskega cesarstva, najneposredneje nastopil zoper oglejske patriarhe. V ozadju dekreta so bili tako notranji kot zunanji cerkvenopolitični interesi, ti v povezavi s konfliktom, v katerem so se ob vprašanju nasledstva v Mantovi znašli Francozi, Benečani in Sveti sedež na

Dvoglavi habsburški orel v mavzoleju Ferdinanda II. v Gradcu.

¹³ Prim. Gruden: *Zgodovina*, str. 804–814; Trebbi: *Francesco Barbaro*, str. 99–131; Trebbi: *La politica*, str. 295–297.

¹⁴ Gruden: *Doneski*, str. 53–65, 112–140.

¹⁵ Albrecher: *Die landesfürstliche Visitation (1528)*; Höfer: *Die landesfürstliche Visitation (1544–1545)*.

¹⁶ NŠAL, KAL, Spisi, fasc. 63/66.

¹⁷ Rainer – Weiß: *Die Visitation*; Cavazza: *Controriforma*, str. 149–150; Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 101.

¹⁸ Glej Lavrič: *Vloga posttridentinskih škofov*, str. 94.

¹⁹ Lavrič: *Vloga posttridentinskih škofov*, str. 94–95.

²⁰ Prim. Pahor: *L'Ordinamento*, str. 22–26 (opis škofijskih meja); *Die Bischöfe*, str. 629 (pravica do imenovanja škofov).

²¹ Lavrič: *Vloga*, str. 96.

²² Cavazza: *Controriforma*, str. 143.

²³ Prav tam.

eni ter Španci in Avstrijci na drugi strani.²⁴ K izstavitvi »nenavadno ostrega dekreta« je Ferdinand spodbudila želja po konsolidaciji deželno knežjega in cesarskega položaja, dokončno pa domnevno nagnila užaljenost, ker je bil za naslednika patriarha Antonia Grimanija brez Ferdinandove vednosti potrjen dotedanji oglejski koadjutor – pomožni škof s pravico do nasledstva Agostino Gradenigo.²⁵ Svojim podanikom je ne glede na njihov stan Ferdinand prepovedal priznati novega patriarha in jim pri tem zagrozil s strogimi kaznimi: duhovnikom z odvzemom beneficijev, laikom pa z zaporom ali zaplembo premoženja.²⁶ Ferdinandova prepoved priznanja škofovske jurisdikcije patriarhov in njihovih namestnikov, nastala v času, ko je s skorajšnjim izgonom protestantskega plemstva deželno knežja protireformacija dosegla svoj vrh,²⁷ je odmevala vse do konca patriarhata. Vsebinsko sorodni odloki so izšli na primer v letih 1640, 1655, 1658, 1719 in 1736.²⁸ Dosledno spoštovanje teh odlokov bi med drugim pomenilo, da bi kleriki »a parte Imperii« od svojega škofa – patriarha ne prejeli redov posvečenja, da po prezentaciji ne bi bili deležni zahtevane patriarhove potrditve in da se v spornih zadevah ne bi obračali oziroma se ne bi odzivali na pozive patriarhovega sodišča. Da so v praksi stvari tekle drugače, kažejo že same ponovitve dekretov, ponovitve, ob katerih se izrisuje tudi dinamika habsburško-beneških odnosov. Kar zadeva posvečevanje klerikov, dinamiko dobro osvetljujejo ordinacijski registri, shranjeni v Nadškofijskem arhivu v Vidmu. Podatki za prvo polovico 17. stoletja razkrivajo, da v prvih letih po izstavitvi »zloglasnega« Ferdinandovega odloka med ordinandi, posvečenimi v Vidmu, avstrijskih podanikov skorajda ni bilo; v večjem številu so začeli prihajati po letu 1634.²⁹ Podobno je bilo dobro stoletje pozneje, potem ko je cesar Karel VI. leta 1736 obnovil prepoved posvečevanja avstrijskih klerikov na tujem. Tisti, ki so v cerkvenem pogledu spadali pod Oglej, naj bi za »litterae dimissoriales« – za dovoljenje, da bi jih posvetil kak drug škof, prosili nuncija na Dunaju.³⁰ Na

seznamu ordinandov iz habsburških dežel, ki jih je izprašal patriarh ali njegov generalni vikar, dejansko zeva praznina za čas do leta 1740 oziroma 1741.³¹ Trend se je obrnil potem, ko je Karla v letu 1740 nasledila Marija Terezija.

Da bodo nepogrešljiva vez med habsburškimi političnimi in oglejskimi cerkvenimi oblastmi postali nunciji, je moč zaslutiti ob instrukciji za prvega stalnega predstavnika Svetega sedeža v notranjeavstrijski prestolnici Gradcu, Germanica Malaspino (1580–1584).³² V strahu pred nadaljnjim širjenjem protestantizma v italijanski prostor so si v protireformatskem Rimu že dlje časa prizadevali, da bi obe strani, habsburško in oglejsko (beneško), navdušili za usklajen nastop proti reformaciji, a jim to ni uspelo v želeni meri. Tako je bila odprava ali vsaj omilitev nasprotij med Notranjo Avstrijo in oglejskima patriarhom ter kapitljem ena pomembnejših nalog nuncijev v Gradcu in po letu 1622 nuncijev na Dunaju.³³ Čemu vse so se nunciji posvečali, naj glede na okvir pričujoče študije ponazorimo le z nekaj zgledi. Janez Krstnik Salvago je sredi protireformacije, proti koncu prvega desetletja 17. stoletja, osebno vizitiral dele notranjeavstrijskega ozemlja, med drugim ljubljansko škofijo.³⁴ Namesto patriarha so nunciji podeljevali soglasja oziroma pooblastila za posvečevanje cerkva na območju patriarhata, leta 1622 in 1670 na primer ljubljanskima škofoma Tomažu Hrenu in Jožefu Rabatti, prvemu za cerkev sv. Barbare v Idriji in drugemu za Marijino cerkev v Kanalu ob Soči.³⁵ Pomemben segment so predstavljale sodne pristojnosti nuncijev; na prošnjo grofice Suzane Felicite Trilek, hčere kranjskega deželnega upravitelja Jurija Žige Gallenberga, je Sebastiano Antonio Tanara leta 1693 določil, katero (cerkveno) sodišče naj razsoja o grofici zahtevi po ločitvi od nezvestega moža Jurija Andreja.³⁶ Kot prizivna instanca je dunajska nunciatura desetletje prej reševala spor med dominikankami v Studenichah; lotila se ga je s postavitvijo opata v Admontu Rajmunda Rehlinga za vizitatorja s širokimi pooblastili.³⁷ Z vidika habsburško-beneških odnosov je zanimiva predvsem vloga nuncijev pri imenovanju arhidia-

²⁴ Trebbi: *Il Friuli*, str. 273.

²⁵ NŠAL, KAL, Spisi, fasc. 19/11 (prepis dekreta z dne 18. februarja 1628, poslanega kranjskemu deželnemu vice-domu Oktaviju Panitzolu). Prim. Žnidaršič Golec: *Kapiteljski arhiv*, str. 90.

²⁶ Prim. Piazza: Udine, str. 371.

²⁷ Štih – Simoniti – Vodopivec: *Slovenska zgodovina*, str. 167–168.

²⁸ Prim. Tropper: *Vom Missionsgbiet*, str. 161; NŠAL, KAL, Spisi, fasc. 16/27 (dekreta z dne 31. avgust 1736).

²⁹ AD(S)U, ACU, Ordinazioni Sacre, busta 630.

³⁰ NŠAL, KAL, Spisi, fasc. 16/27 (dva dekreta z dne 31. avgust 1736). Prim. Žnidaršič Golec: *Kapiteljski arhiv*, str. 81.

³¹ AD(S)U, ACU, A parte imperii, busta 771 (ordinati 1734–1742; examinati 1735–1742). Prim. Žnidaršič Golec – Volčjak: Videm, str. 94; 95–100.

³² Prim. Jaitner: Die päpstliche Kirchenreformpolitik, str. 281.

³³ Prim. Rainer: Die Grazer Nuntiatur, str. 292–293.

³⁴ Lavrič: *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 68–70.

³⁵ Höfler: Gradivo, str. 96–97.

³⁶ Žvanut: Ločitev, str. 347–349.

³⁷ Mlinarič: *Studeniški dominikanski samostan*, str. 96.

konov, tistih »funkcionarjev«, katerih pristojnosti so povečevala prav politično-cerkvena navzkrižja med Habsburžani in Benetkami oziroma Oglejem. Zlasti po letu 1628 arhidiakoni, ki bi jih neposredno imenoval patriarh, v avstrijskem delu škofije ne bi – in kot potrjuje primer arhidiakona za Savinjsko dolino Adama Schmucka³⁸ – dejansko niso imeli možnosti za učinkovito delovanje. Da bi poiskali za vse strani sprejemljivo rešitev, so se leta 1650 zaradi zadeve »Schmuck« na Dunaju srečali cesar, nuncij in beneški poslanik, po srečanju pa je Schmuck prejel novo imenovanje, in sicer nuncijsko.³⁹ Postopek se je izoblikoval ob kandidaturi Schmuckovega naslednika, župnika v Celju, Bernarda Mavrišiča (Maurischitsch).⁴⁰ Po predlogu celjskega glavarja Janeza Baltazarja Schrattenbacha naj bi patriarh listino o Mavrišičevem imenovanju poslal nunciju, ta pa naj bi jo »pokril« z izstavitvijo vsebinsko identičnega dokumenta.⁴¹ Na ta način imenovanega Mavrišiča so sprejeli tudi na dvoru: konec leta 1663 je notranjeavstrijska vlada novega arhidiakona priporočila lokalnim svetnim oblastem in mu tako zagotovila pomembno (načelno) podporo »brachii saecularis«. ⁴² V naslednjih desetletjih brez zapletov resda ni šlo, vendar patriarhov imenovanja arhidiakonov, zdi se, niso zaobšla. Deželno knežja stališča so se (vnovič) zaostila pod Karlom VI. (1711–1740) in Marijo Terezijo (1740–1780), ko je Beneška republika izgubljala moč in se je patriarhat vse bolj bližal svojemu koncu. Zgovorna je »zgodba« Leopolda Petazzija, ki ga je notranjeavstrijski tajni svet leta 1741 pokaral, ker si je drznil za podelitev gorenskega arhidiakonata prositi nuncijsko, s tem pa naj bi kršil cesaričine patronatske pravice. Ne dunajski nuncij, ampak papeška kurija je bila (zdaj) tista instanca, po pooblastilu katere bi Petazzi smel opravljati službo arhidiakona.⁴³

Na pravice in dolžnosti arhidiakonov »a parte Imperii« – na splošno so bile večje kakor pri drugih, neoglejskih arhidiakonatih Notranje Avstrije – je poleg prostranosti, nelahke prehodnosti in jezikovne pestrosti patriarhata vplivala prav habsburško-beneška razklanost.⁴⁴ S sodnimi pristojnostmi v t. i. zakonskih zadevah in duhovniškem pri-

ležništvu so (oglejski) arhidiakoni presegali meje, ki jih je začrtal tridentinski koncil.⁴⁵ To sicer ni veljalo za sporno, če so procese vodili po naročilu ordinarija. Leta 1601 je patriarh Francesco Barbaro izdal navodila, v skladu s katerimi bi arhidiakoni sodili tudi duhovnikom, osumljenim krivoverstva, vendar bi končne razsodbe na podlagi procesnih spisov izrekli patriarhi.⁴⁶ Arhidiakoni naj bi svoje območje vizitirali enkrat na leto, patriarhu naj bi sproti pošiljali vizitacijska poročila, patriarhovo soglasje pa naj bi bilo tudi pogoj za objavo vizitacijskih dekretov.⁴⁷ Redka ohranjena poročila z arhidiakonskih vizitacij v videmskem Nadškofijskem arhivu navajajo k sklepu, da tovrstna pisna komunikacija med patriarhi in arhidiakoni glede na razmere ni bila lahka, še zlasti ne po letu 1628.⁴⁸ Patriarhi so arhidiakonom prepuščali številna opravila, tako na primer odvezovanje od pridržanih grehov, blagoslavljanje bogoslužnih predmetov, reconciliiranje cerkva in pokopališč.⁴⁹ Arhidiakoni avstrijskega dela patriarhata so imeli vse do konca obravnavane dobe »skoraj škofovsko oblast«: formalno priznavajoč podrejenost Ogleju so »podeljevali spovedna dovoljenja, vodili kazenske, civilne in zakonske sodne procese, kaznovali prestopnike.«⁵⁰ Toliko pomembneje je bilo potemtakem, kdo je arhidiakon, in kot smo že povedali, tega položaja ni mogel zasesti nekdo, ki ga graški oziroma dunajski dvor ne bi imel za vdanega vladarju. Pomen nosilec arhidiakonske funkcije se je v precejšnji meri ohranil tudi po letu 1751, ko je habsburško ozemlje prešlo pod novo goriško nadškofijo. Leta 1768 je na primer tolminski arhidiakon v Cezsoči ustanovil novo dušnopastirsko postojanko, resda po pooblastilu kanonikov v Čedadu.⁵¹ Zlasti oglejski arhidiakoni so torej dokaj dobro nadomeščali patriarhe; tisto, v čemer svojim škofom niso mogli ustreči, so bila seveda opravila, ki so zahtevala škofovsko posvečenje, tj. podeljevanje kleriških redov, birmanje, posvečanje cerkva in oltarjev ... In kako so si dvoru načelno neljubi patriarhi pomagali pri takšnih opravilih? V prvi vrsti s pooblaščenjem drugih škofov, bodisi neposrednim bodisi posrednim prek nuncijskega

³⁸ Prim. Žnidaršič Golec: *Kapiteljski arhiv*, str. 239 (fasc. 58/8).

³⁹ Piazza: Udine, str. 373–374.

⁴⁰ Prim. Žnidaršič Golec: *Kapiteljski arhiv*, str. 215 (fasc. 55/33).

⁴¹ Piazza: Udine, str. 374–375.

⁴² Piazza: Udine, str. 375.

⁴³ ARS, SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 69 (fasc. I/39), Lit. T, XVI/19. Prim. Smole: *Vicedomski urad*, 6. del, str. 308–309 (zlasti 19-2 – 19-5 iz let 1741–1742).

⁴⁴ Prim. Dolinar: Oglejski patriarhat, str. 70–72.

⁴⁵ Prim. *Dekrete*, str. 765 (24. seja, kanon 10), 772–773 (24. seja, kanon 20), 780 (25. seja, poglavje 14); Piazza: Udine, str. 368–370.

⁴⁶ Piazza: Udine, str. 369 (in op. 65).

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam, str. 370–371.

⁴⁹ Prav tam, str. 371.

⁵⁰ AD(S)U, ACU, A parte Imperii, busta 771 (Arcidiaconi »a parte Imperii«, Ruolo e funzioni – Informazione delli Archidiaconi d'Aquileia, s. d. [prva polovica 18. stoletja]).

⁵¹ Kragelj: Arhidiakoniat, str. 331–332.

Kar zadeva škofo v Ljubljani, katerih ozemlje se je zajedalo v oglejski prostor in jim Oglej že v principu ni mogel biti posebej naklonjen, so jih patriarhi pogosteje in, zdi se, z lažjim srcem pooblašali proti koncu obstoja patriarhata. Zadnji oglejski patriarh in prvi videmski nadškof Daniele Delfino je ljubljanskemu »kolegu«, škofu Feliksu Sigismundu Schrattenbachu leta 1737 prepustil večino škofovskih opravil na območju Bele krajine, pri čemer je posvečanje duhovniških kandidatov zadržal zase.⁵²

Kljub navedenemu so imeli Habsburžani in Benečani v odnosu do Cerkve veliko skupnega. Obe strani sta imeli pravzaprav enak cilj, in sicer, da bi cerkvene ustanove na njunem ozemlju postale »domače« v upravnem in personalnem smislu ter bi zato lažje delovale v sozvočju s političnim vrhom. Sinjorijo so enako kot habsburške deželne kneze motili neusklajenost cerkvenih meja z deželnimi oziroma državnimi, pristojnosti cerkvenih instanc s središči na območjih njenih političnih tekmecev, navzočnost in vpliv tujih duhovnikov in redovnikov ... Čeprav je denimo tržaški (in poznejši ljubljanski) škof Rinaldo Scarlichi leta 1624 avstrijski del patriarhata vizitiral kot pooblaščenec papeškega predstavnika – nuncija, je pri patriarhu in Beneški republiki »padel v nemilost«.⁵³ Ker je bil leta 1750 za apostolskega vikarja in prihodnjega prvega nadškofa v Gorici imenovan avstrijski kandidat, baselski kanonik Karel Mihael Attems, so Benečani celo pretrgali diplomatske stike s Svetim sedežem, zaradi »italijanskih« interesov papeške dr-

Beneški »Leone di San Marco«.

žave sicer večidel beneškim zaveznikom.⁵⁴ Podobno sta se beneška in habsburška stran lotili korenitejšega spreminjanja cerkvenih struktur v razsvetljenskem duhu, pri tem je šlo zlasti za posege države v redovništvo in druge ukrepe, namenjene okrepitvi položaja domačih škofov in župnijske duhovščine. Med spisi deželnega glavarstva za Kranjsko shranjeni prepis t. i. Beneške pragmatike iz leta 1768 kaže, da sta se Marija Terezija in Jožef II. pri pripravi samostanskih reform vsaj do neke mere zgledovala prav po Serenissimi.⁵⁵ Avstrijsko-beneškega antagonizma, katerega učinke delno odstira ta članek, torej ni hranila samo navzkrižnost »latinsko-germanskih« ali preprosto sosedskih interesov. Oživljala ga je tudi identičnost temeljnih cerkvenopolitičnih stremeljenj, skupnih tako Habsburžanom in Benečanom kakor vsem drugim ambicioznim nosilcem politične oblasti.

Viri in literatura

Neobjavljeni viri

AD(S)U – Archivio Diocesano (Storico) di Udine
ACU – Archivio della Curia Udine

Ordinazioni Sacre, busta 630
A parte Imperii, busta 771

ARS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 69
SI AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, šk. 270

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana
KAL – Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 16, 19, 63

Objavljeni viri

Albrecher, Anton: *Die landesfürstliche Visitation und Inquisition von 1528 in der Steiermark*: Edition der Texte und Darstellung der Aussagen über die kirchlichen Zustände. Graz: Historische Landeskommision für Steiermark, 1997 (Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Bd. XIII.).

⁵² AD(S)U, ACU, A parte Imperii, busta 771 (Facoltà). Prim. Volčjak, Bela krajina, str. 740.

⁵³ Dolinar: *Ljubljanski škofo*, str. 125.

⁵⁴ Volčjak: Bela krajina, str. 58.

⁵⁵ ARS, SI AS 7, Deželno glavarstvo za Kranjsko, šk. 270, Ecclesiastica, Lit. U, No. 3, Vol. 2, 29. oktober 1770). Prim. Lavrič: *L'Immagine*, str. 482.

Höfer, Rudolf Karl: *Die landesfürstliche Visitation der Pfarren und Klöster in der Steiermark in den Jahren 1544/1545*. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1992.

Hutz, Ferdinand: *Das Weiberegister des Lavanter Bischofs Leonhard Peurl 1509–1536*. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1994.

Rainer, Johann – Weiß, Sabine: *Die Visitation steirischer Klöster und Pfarren im Jahre 1581*. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1977.

Literatura

Cavazza, Silvano: La controriforma nella contea di Gorizia. *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628* (ur. France M. Dolinar idr.). Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz – Wien – Köln: Styria, 1994, str. 143–153.

Dekrete der ökumenischen Konzilien, Bd. 3. Konzilien der Neuzeit (ur. Joseph Wohlmuth). Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 1973.

Die Bischöfe des Heiligen römischen Reiches 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon (ur. Erwin Gatz in Stephan M. Janker). Berlin: Duncker & Humboldt, 1990.

Dolinar, France M.: Jožefinci med Rimom in Dunajem. Škof Janez Karel grof Herberstein in državno cerkvenstvo. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 1. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 1979, str. 43–105.

Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.

Dolinar, France M.: Oglejski patriarhat in Slovenci do ustanovitve goriške nadškofije. *Goriški letnik* 29 (2002), str. 67–81.

Dolinar, France M.: Prizadevanja za ustanovitev škofije v Novem mestu. *Škofija Novo mesto*. Ljubljana: Družina, 2006, str. 16–29.

Dolinar, France M.: Prizadevanje za cerkveno-upravno ureditev habsburškega dela oglejskega patriarhata do jožefinskih reform. *Barok na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej, Grad Kromberk; Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 21–28.

Frankl, Karl Heinz: Aquileia. *Die Bistümer des Heiligen Römischen Reiches von ihren Anfängen bis zur Säkularisation*. Freiburg im Breisgau: Herder, 2003, str. 37–51.

Gruden, Josip: *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*. Ljubljana: Leonova družba, 1908.

Gruden, Josip: Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko XVII* (1907), str. 1–15, 53–65, 112–140.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.

Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo pred-jožefinskih župnij na Slovenskem. Primorska: Oglejski patriarhat, Goriška nadškofija, Tržaška škofija*. Nova Gorica: Goriški muzej, grad Kromberk, 2001.

Höfler, Janez: Potovanja oglejskih vizitatorjev na Slovensko v poznem srednjem veku. *Kronika* 30 (1982), št. 3, str. 189–203.

Jaitner, Klaus: Die päpstliche Kirchenreformpolitik von Gregor XIII. bis Gregor XV. (1572–1623). *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628* (ur. France M. Dolinar idr.). Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz – Wien – Köln: Styria, 1994, str. 279–288.

Kragelj, Josip: Arhidiakoniat tolminski. *Voditelj v bogoslovnih vedah* 12 (1909), str. 329–338.

Lavrič, Ana: L'immagine religiosa dell'Istria prima della caduta della Serenissima. *L'area alto-adriatica dal riformismo veneziano all'età napoleonica* (ur. Filiberto Agostini). Venezia: Marsilio, 1998.

Lavrič, Ana: Stembergov poskus ustanovitve škofije v Novem mestu. *Dolenjski zbornik* 1996 (1997), str. 79–87.

Lavrič, Ana: Vloga posttridentinskih škofov na stičišču Beneške republike in notranjeavstrijskih dežel. *Slovenska umetnost in njen evropski kontekst. Izbrane razprave* 1. Ljubljana 2007 (<http://uifs.zrc-sazu.si/ebook/slovenskaumetnost.2007.pdf> [5. 10. 2011]).

Lavrič, Ana: Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti I. *Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1988*.

Mlinarič, Jože: Studeniški dominikanski samostan ok. 1245–1782. *Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, 2005*.

Pahor, Samo: *L'Ordinamento territoriale del vescovato di Trieste* (diplomsko delo). Trst, 1962.

Piazza, Katja: Udine, Archivio patriarcale: la diocesi di Aquileia »a parte Imperii«. Note sugli arcidiaconi tra la seconda metà del XV e il XVII secolo. Caratteri ed evoluzione. *Nulla historia sine fontibus. Festschrift für Reinhard Härtel* (ur. Anja Thaller, Johannes Gießauf, Günther Bernhard). Graz: Leykam, 2010.

Pust, Klemen: Vpliv osmanskih vpadov na migracije v Istri (15.–16. stoletje). *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010, str. 157–174.

Rainer, Johann: *Die Grazer Nuntiatur. Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628* (ur. France M. Dolinar idr.). Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz – Wien – Köln: Styria, 1994, str. 289–294.

Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki (1485–1487)*. Celovec – Dunaj – Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.

Slovenski zgodovinski atlas (ur. Drago Bajt, Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.

Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko ... zv. 6*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1997.

Smolinsky, Heribert: *Kirchengeschichte der Neuzeit I*. Düsseldorf: Patmos, 2006.

Štih, Peter – Simoniti, Vasko – Vodopivec, Peter: *Slovenska zgodovina. Družba – politika – kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Sistory, 2008 (<http://www.sistory.si/publikacije/pdf/zgodovina/Slovenska-zgodovina-SLO.pdf>).

Trebbi, Giuseppe: *Francesco Barbaro. Patrizjo veneto e Patriarca di Aquileia*. Udine: Casamassima, 1984.

Trebbi, Giuseppe: *Il Friuli dal 1420 al 1797. La storia politica e sociale*. Udine: Casamassima, 1998.

Trebbi, Giuseppe: *La politica ecclesiastica del patriarca di Aquileia Francesco Barbaro. Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628* (ur. France M. Dolinar idr.). Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Hermagoras = Mohorjeva; Graz – Wien – Köln: Styria, 1994, str. 295–306.

Tropper, Peter G.: *Vom Missionsgebiet zum Landesbistum. Organisation und Administration der katholischen Kirche in Kärnten von Chorbischof Modestus bis zu Bischof Köstner*. Klagenfurt: Carinthia, 1996.

Volčjak, Jure: *Bela krajina v vizitacijskih zapiskih goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa (1752–1774)*. *Kronika* 58 (2010), št. 3, str. 729–752.

Žnidaršič Golec, Lilijana: *Chiesa a parte imperii e la diocesi di Lubiana tra gli Asburgo e il patriarcato di Aquileia: cosa dicono le fonti archivistiche (soprattutto) dell'Archivio Diocesano di Udine*. Udine 2010 (http://www.webdiocesi.chiesacattolica.it/cc_i_new/documenti_diocesi/213/2011-02/1... [5. 10. 2011]).

Žnidaršič Golec, Lilijana: *Dubovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do Tridentinskega koncila (Acta Ecclesiastica Sloveniae 22)*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 2000.

Žnidaršič Golec, Lilijana: *Kapiteljski arhiv Ljubljana. Inventar fonda*. Ljubljana: Stolni kapitelj, 2006.

Žnidaršič Golec, Lilijana – Volčjak, Jure: *Videm. Obvestila Arhiva Republike Slovenije VI* (2010), št. 1, str. 80–100.

Žvanut, Maja: *Ločitev zakona pred tristo leti. Zgodovinski časopis* 50 (1996), št. 3, str. 343–356.

Zusammenfassung

EINFLÜSSE DER HABSBURGISCH-VENEZIANISCHEN BEZIEHUNGEN AUF DIE KIRCHE DER FRÜHEN NEUZEIT IN DEN SLOWENISCHEN GEBIETEN

Der Beitrag beschäftigt sich mit den habsburgisch-venezianischen Beziehungen vom Aspekt ihrer Einflüsse auf die frühneuzeitliche Kirche in den slowenischen Gebieten, genauer gesagt in Krain, in der Untersteiermark, in der Unterkärnten und Görz in der Zeit vom 16. bis Mitte des 18. Jahrhunderts. Auf diese Thematik hat der Jubilar der vorliegenden Nummer der »Arhivi«, Franc Martin Dolinar, schon mehrmals hingewiesen, und auf seinen Erkenntnissen baut auch dieser Beitrag auf. Eine breitere Erfassung der veröffentlichten bzw. behandelten Quellen und des noch unveröffentlichten Archivmaterials bestätigt, dass die habsburgisch-venezianischen Beziehungen auf die Kirche des untersuchten Zeitraums und Gebiets einen ziemlich großen Einfluss hatten. Der Hauptgrund ist in der Tatsache zu sehen, dass sich im sogenannten kaiserlichen Teil des Patriarchats Aquileja der politische und der geistliche Machtanspruch »kreuzten«: Die politische Macht fiel den Habsburgern zu, den Landesfürsten der genannten, zu Innerösterreich verbundenen Länder, und die Kirchen- bzw. Bischofsgewalt den Patriarchen von Aquileja, seit der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts Untertanen der Republik Venedig. Die Beziehungen zwischen den Habsburgern und den Venezianern waren zwar nicht die ganze Zeit hindurch gleich angespannt. Das Misstrauen trat bei den Türkeneinfällen und der Angst vor diesen sowie bei der Ausbreitung des Protestantismus bzw. bei den Bestrebungen um dessen Zurückdrängung in den Hintergrund. In der Kirche spiegelte sich die Verschärfung der Spannungen vor allem zweimal wider: während und unmittelbar nach dem ersten österreichisch-venezianischen Krieg (1508–1516) sowie beim Streit aufgrund der Nachfolge im Herzogtum Mantova, der gegen Ende der Zwanzigerjahre des 17. Jahrhunderts entflammte. Von größerer Tragweite erwies sich das im Kontext des Streits erlassene Dekret Ferdinands II. (1590/1595–1637 Landesfürst, 1619–1637 deutscher Kaiser des Heiligen Römischen Reichs) vom 18. Februar 1628. Den »ungewöhnlich scharf-

en« Erlass, herausgegeben in einer Zeit, als die landesfürstliche Gegenreformation mit der Ausweisung des protestantischen Adels ihren Höhepunkt erreichte, löste die Gekränktheit Ferdinands aus, dass als Nachfolger des Patriarchen Antonio Grimani der bisherige Koadjutor von Aquileja, Agostino Gradenigo, ohne sein Wissen bestätigt wurde. Deshalb verbot Ferdinand allen seinen Untertanen unter Androhung harter Strafen, Gradenigo anzuerkennen. Die von den Priestern und Gläubigen des habsburgischen Teils ihrer Diözese fast gänzlich weggedrängten Patriarchen waren ge-

zwungen, die Ausübung der bischöflichen Jurisdiktion seitdem weitgehend anderen zu überlassen. Bis zum Ende des behandelten Zeitraums halfen den Patriarchen oder vertraten diese bei der Leitung der Kirche »a parte Imperii« Nuntien in Wien (durch Ernennung der Archidiakone, Ausstellung der Dimissorialien, als kirchenrechtliche Berufungsinstanz u. a.), Archidiakone mit größeren Zuständigkeiten sowie Bischöfe mit dem Sitz in den innerösterreichischen Ländern (mit Firmungen und sonstigen Handlungen, die die Bischofsweihe erforderten).

Uradna fotografija cesarskega para, Karla I. (1887–1922) in Zite (1892–1989), ter njihovih prvih štirih otrok: Otta (1912–2011), Adelheid (1914–1971), Roberta (1915–1996) in Felixa (1916–2011), 1920 (original hrani Angelika Hribar, Ljubljana).